

Sigurd Kroon

Hästkarlar, biskopar, kungar, Laurentiuskyrkor Lund 990—1145

Ämnet och dess delar

Den senaste officiella uppgiften om Lunds födelseår, 990 e Kr, har nyligen, efter företagen undersökning av ett stycke bearbetat trä, gömt i Lunds jord — kanske ett fragment av en kista — framtagits av dendrokronologin, vetenskapen om årsringar i träd. Lunds kommun har tagit fasta på dateringen och lagt denna till grund för firandet av ortens 1000-årsjubileum under år 1990.¹

Kort före pressmeddelandena i början av februari 1990 om Lunds nyfunna födelseår 990² hade uppsatsen "Knut den heliges försvunna gåvobrev av 21 maj 1085. Ett antedaterat 1100-talsdokument" publicerats.³ Antedateringen öppnar bl.a. ett ännu icke utvecklat perspektiv på Laurentiuspatrociniets båda biskopskyrkors historia. Vad den senare av dessa — Lunds nuvarande domkyrka — beträffar gäller perspektivet Danmarks forna ärkebiskopskyrka, d.v.s. det byggnadsverk som i betydelse överskuggade alla andra i det medeltida danska imperiet av romersk katolsk tro, invigd år 1145. I denna uppgift kvarstod kyrkan medeltiden igenom, d.v.s. under fyra århundraden.

Härav framgår att åren 990—1145 dels avgränsar en helt ny period, icke blott i Lunds utan även Skånes historia, dels att perioden väntar på innehållslig komplettering. Det nämnda, nya perspektivet på de båda biskopskyrkornas historia tillhör periodens senare skede. Även det förra skedet anmäler olösta problem. Det gäller här vad som genererat Lund, vilket stadium av befolkningsutveckling som utgjort förutsättningen för placeringen av Skånes biskopsäte i Lund, vad som drivit fram utvecklingen till denna punkt, var någonstans i hela detta förlopp Laurentiuspatrociniets kyrkor har sin plats och slutligen den alldeles speciella frågan, vilka kungar som i egenskap av 'fundatores' (stiftare) stått bakom tillkomsten av kyrkorna.

Beaktande de nämnda tidsmässiga gränserna söker det följande uppfylla rimliga förväntningar på innehållslig komplettering. Detta sker med blick för sådant som hör till "det självklaras roll i historien",⁴ med begränsning till sådana företeelser som i förening med notiser i bevarade källor bildar sammanhängande, logiska helheter. Bland självklarheterna märks kyrkan och kungadömet som i samverkan förändrade det danska vikingatida samhället till ett av kristna värderingar buret samfund⁵ under användande av de för ändamålet självklara

hjälpmedel som samtiden tillhandahöll. De anmälda delarna av ämnet behandlas i nyssnämnd ordning.

Källorna

De skrivna källor som låter sig förena med "självklarheterna" är få till antalet. Deras begränsning framträder dessutom däri att de endast ger korta och dessutom osammanhängande glimtar av det förgångna. Men återigen. I sitt slag är källorna äldst i Skandinavien. De är ovärderliga genom de inblickar de ger ända ner i den avlägsna tid, då danskarna i södra Skandinavien var i färd med att byta fäderneärvd religion och samhälle mot kristen samhällssyn, medan — till jämförelse — svearna länge än under ättehövdingars ledning samlades till blot åt de gamla gudarna.

I tillämpliga delar tillgodogör sig framställningen även arkeologiska källor, tolkade av forskare som H. Andersson, A. Andrén, R. Blomquist, E. Cinthio, R. Holmberg, A. Mårtensson och O. Rydbeck.

Lunds ursprung — Biskopsvisitationen

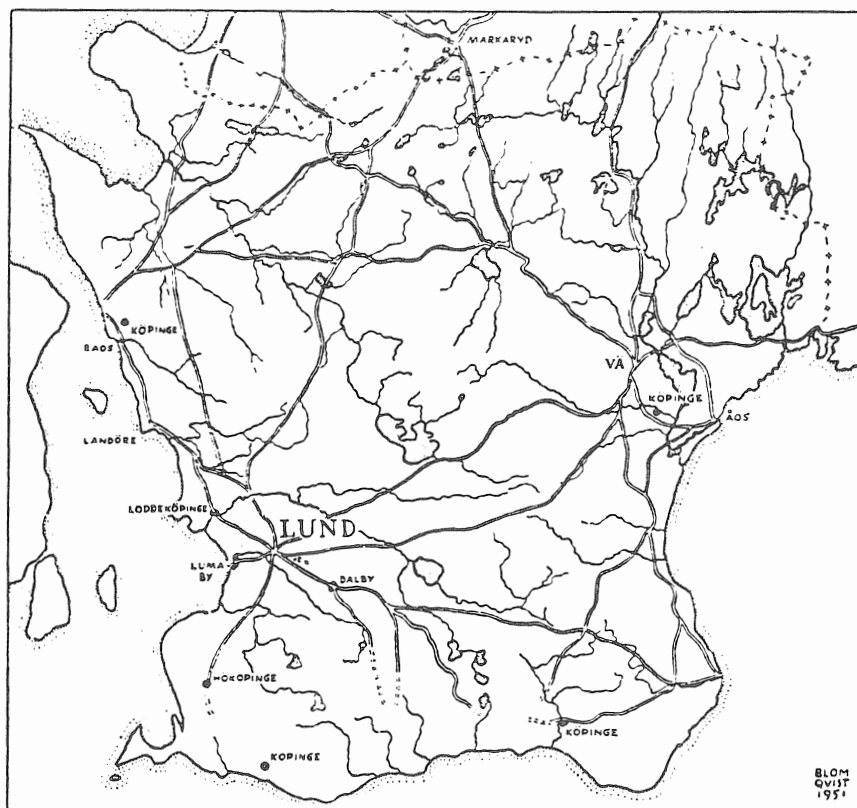
Biskopsvisitationen var redan på 500-talet ett kyrkorättsligt sett definierat episkopalt hjälpmedel för biskopsmaktens utövande i ett redan organiserat stift av kristna församlingar.⁶ Hjälpmedlet användes även under den närmast föregående fasen, nämligen den stegvisa uppbyggnaden av ett biskopsrevir. Det var här fråga om revir av humanekologisk karaktär.⁷ I överensstämmelse med vad som gäller biologisk revirmarkering över huvud, markerade biskopen reviret dels intermittent genom återkommande framträdanden, då han visade sig iförd sin investitur, d.v.s. de episkopala ämbetsattributen, eller lät framvisa dessa genom någon av sina officialer, dels durativt genom kvardröjande markeringar. De senare utgjordes av målade konsekrationsskors efter kyrkoinvigningar eller av iögonenfallande minnesgåvor som takkronor och andra ljusbärare, rökelsekar etc., skänkta av biskopen själv eller hans uppdragsgivare, kungar eller ärkebiskopar.

På det skandinaviska fastlandet ägde biskopsvisitationerna företrädesvis rum under de tider på året, då tjälen hindrade hästhovar och vagnshjul att sjunka ner och isarna bar såväl ryttare till häst som anspända slädar. Vinterhalvåret hade dessutom fördelen att sockenborna i redan etablerade kristna församlingar, alternativt menigheters i tillkommande kristna församlingar, var anträffbara. Ty sommarhalvårets vårbruk, respektive skördearbete och vallning av kreatur på 'lövängarna'⁸ — i det sistnämnda fallet ofta mycket långt från kyrka och bebyggelse — hindrade framför allt lekmän att samfällt möta upp inför biskopen. Enligt Adam av Bremen, som under 1070-talet skrev sin "Gesta Hamma-

burgensis ecclesiae pontificum” som ett stycke nordeuropeisk kyrkohistoria⁹ med avslut omkring 1076,¹⁰ hade det tyska kejsardömet och det danska kungadömet på Otto den stores tid (936–973) i samverkan med ärkebiskopsdömet Hamburg/Bremen dels upprättat biskopssäten i Danmark, dels tillsatt s.k. missionsbiskopar med uppdrag att avgränsa biskopsrevir för kommande utveckling till biskopsstift med biskopssäten.¹¹ Det anonyma ställe i Skåne där man år 990 bearbetade trä, d.v.s. det kommande Lund, har alltså ingått i ett biskopsrevir, redan inemot ett århundrade innan orten inrättades som biskopssäte, vilket enligt Adam skedde omkring 1060.¹² Visitationerna följde existerande kommunikationsleder. Bland dessa stod den tidens anlagda vägar främst. Dessa kompletterades med anslutande frusna vatten och ridstigar.

Den utgående vikingatidens vägnät i Skåne kan ha sett ut ungefär så här:¹³

Karta nr 1. Rekonstruktion av Skånes vägnät omkring år 1000.

Man ser hur vägarna i Skåne från skilda håll synes ha löpt samman i den trakt dit omkring mitten av tiohundraålet skrivna källor förlägger Lund.¹⁴ Man ser också att vägarna är sex till antalet. Föreskrifter om biskopsvisitationer för verkligades bl.a. genom indelning av stiftet i tre delar med visitation av varje del vart tredje år.¹⁵ Av medeltida biskopsitinerarier från det skandinaviska fastlandet framgår att visitationerna förlöpte medsols.¹⁶ En tillämpning härav på nu tecknade vägförhållanden i Skåne anvisar de två vägarna längst i väster på kartan för utfart respektive hemfart första året, de två medsols närmast belägna vägarna för samma procedur andra året och de två återstående för ytterligare upprepning det tredje året. Vägarna har strålat samman i den region där Lund uppkom. Skånebiskoparna har följaktligen befarit Lundatrakten oftare än andra delar av landskapet. Det finns alltså grundad anledning att ställa frågan huruvida biskopsvisitationen i Skåne haft att göra med Lunds uppkomst år 990. Svaret är följande.

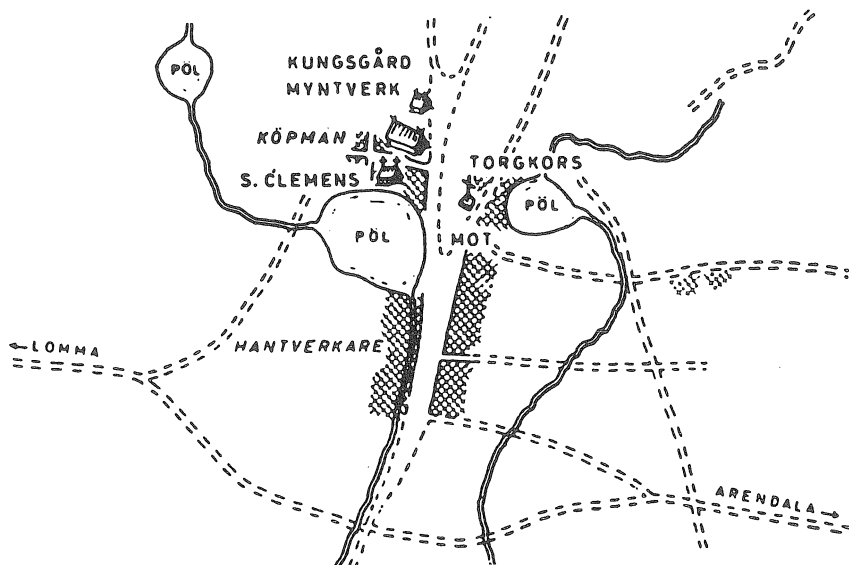
För den händelse just det anonyma ställe där man år 990 bearbetat trä omfattats av det nu tecknade episkopala visitationsinstitutet i Skåne, har det varit i form av en anhalt. Om Lund genererats ur en sådan är dess läge att söka i centrum av det senare framväxande tidigmedeltida Lund. Frågan blir: har centrum uppvisat ett för en anhalt särskilt lämpat terrängavsnitt?

Att medeltida kuskar och hästskötare haft samma föreställningar om den ideala bivacken som sina efterföljare ända in i modern tid, är ett påstående som inte särskilt behöver underbyggas. Var och en med praktisk erfarenhet på området konstaterar sålunda att den ideala bivacken omfattar: **a.** tillgång till vatten framför allt åt hästarna, helst rinnande sådant. Dessutom — på bekvämt gångavstånd från bevattningsstället — ett **b.** avvattnat, någorlunda torrt terrängavsnitt, dessutom **c.** så pass vågrätt att dels hästarna står jämnt på alla fyra och därigenom bereds tillfälle till maximal återhämtning, dels förhindrar att vagnar av sig själva kommer i rörelse, ett förhållande som i sin tur möjliggör förflyttning och rangering av rullande materiel för hand. Karta nr 2., en rekonstruktion av förhållandena i centrum 1020—1050,¹⁷ har intresse i detta sammanhang.

Man ser på Karta nr 2. att det finns gott om tillrinnande vatten i närheten av sammanlöpet mellan förmodade gatustråk i centrum, vilka i sin tur stått i ännu icke fullt utredd förbindelse med åtminstone vissa av de på Karta nr 1. skisserade vägarna för biskopsvisitationen i Skåne. Kravet **a.** föreligger därmed förverkligat i anslutning till sammanlöpet. Av Karta nr 2. framgår tillika att området där vattnet rinner till, dessutom avvattnas, och att området därigenom även uppfyller villkoret **b.**

Häriifrån går vi till Karta nr 3. Denna återger höjdlinjerna i det medeltida Lund.¹⁸

Karta nr 2. Lund 1020—1050.

Källa: R. Blomqvist, *Lunds stads historia*, Supplementhäfte (1978)

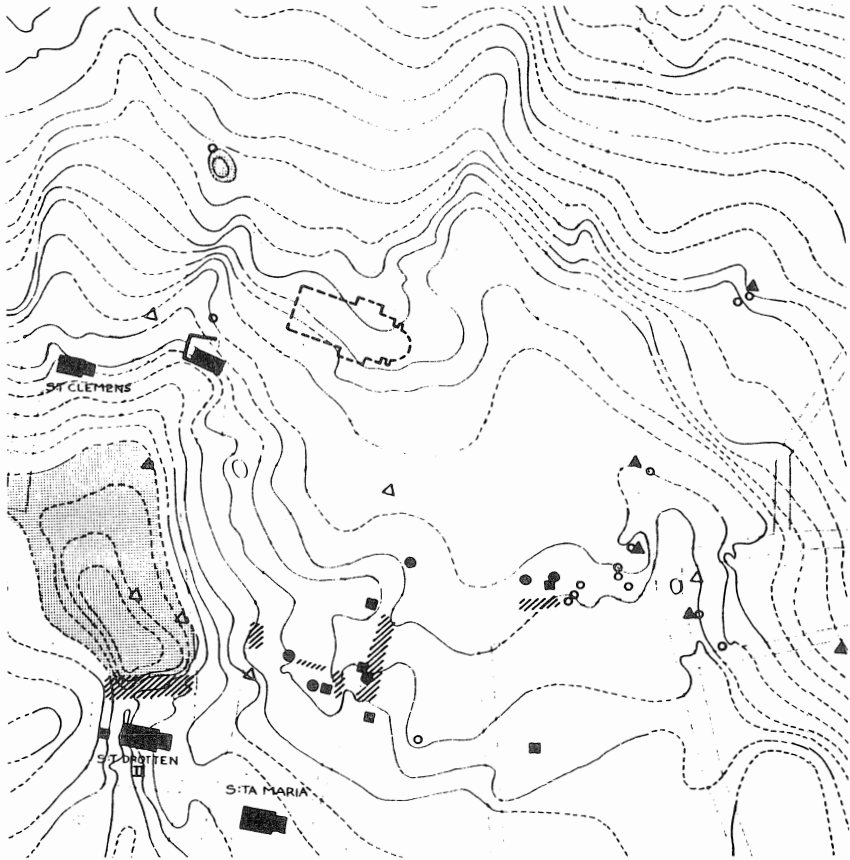
Av höjdlinjerna på Karta nr 3. framgår att det största plana området i centrum återfinns vid bäcken omedelbart norr om höger "pöl" på karta nr 2 (sydöst om domkyrkokonturen på karta nr 3). Sagda område satisfierar alltså även kravet c. på en ideal bivack.

Erfarenheten ger vid handen att reseledning och befäl mer än gärna till den personal som ansvarar för fordon och drivmedel brukar överlåta såväl rekognoscering som upprättandet av bivack. Medeltiden benämnde denna personal 'marscalci', 'hästkarlar'.

Vi sammanfattar. En för biskopsvisitationen i det tidigmedeltida Skåne lämplig anhalt har det område erbjudit, där vi senare finner centrum av det tidigmedeltida Lund.

Det anförda utgör varandra stödande indicier för att Lund har sitt ursprung i en av hästkarlar, marscalci, rekognoscerad bivack för det tidigepiskopala visitationsinstutet i Skåne omkring år 990.

Karta nr 3. Höjdlinjer i det medeltida Lund.

Källa: Anders Andrén, *Lund, Medeltidsstaden* 26 (1980) 87.

Lunds utveckling till tätort och biskopssäte. De episkopala och regala reseinstituten

Inledningsvis kan antecknas, att den i föregående avsnitt diskuterade orsaken till Lunds ursprung möjligen ansluter till en av Henri Pirenne framlagd uppfattning. Medeltida tätorter i Tyskland och Frankrike har enligt Pirenne genererats i närheten av eller i anslutning till varandra korsande kommunikationsleder.¹⁹ Tätorter var i sin tur redan i det romerska imperiet förläggningsplatser för sådana biskopssäten som under sig förenade en krets av kristna försam-

lingar. Sedan dess är i västerlandet den nämnda typen av biskopssäten fast för-
enade med tätorter.²⁰ Som redan nämnts var det vid mitten av perioden
990—1145 — omkring år 1060 — som den danske kungen Sven Estridsen
(1047—1074) lät organisera Skåne som ett biskopsstift med Lund som biskops-
säte. Lund var alltså en tätort omkring mitten av tiohundratalet. Man konstaterar
att orten nått denna demografiska status på så kort tid som endast omkring
två tredjedels århundrade efter grundläggningsåret 990! Detta för kunskapen
om det tidigmedeltida Lund betydelsefulla faktum är inte omnämnt, än mindre
utnyttjat i den vetenskapliga litteraturen. Vi har redan sett att biskopsvisitationen
i Skåne kan ha genererat Lund i samband med uppbyggnaden av ett biskops-
revir i landskapet och att de biskopar som burit ansvaret härför haft stöd
av såväl furstemakten på danskt område som ärkebiskopsmakten Hamburg/
Bremen. Om biskopsvisitationen ensam synes ha genererat Lund, är dess ut-
veckling till tätort resultatet av förenade insatser från kyrkans och kungamak-
tens sida. Uppgiften blir att fastställa dels kyrkans, dels kungamaktens andel i
utvecklingen.

Biskopsvisitationen först. Denna följde fastlagda resplaner. Biskopen var så-
lunda skyldig att i förväg ge besked om anhalterna längs resvägarna.²¹ Över-
nattningsställen med tillfälle till hästbyten och vila var inlagda. Genomförandet
förutsatte tillgång till ett *basläger* med den tredubbla uppgiften att före visita-
tionen längs färdvägarna upprätta depåer, vidare under visitationens förlopp
svara för såväl tillförsel till dessa som transporter därifrån, och slutligen efter
fullbordad visitation ombesörja avrustning av depåerna. Transporterna omfat-
tade sådana artiklar som numera med en allmänt accepterad term benämns 'lo-
gistics'.²² Artiklarna avvek föga från nutidens. Då som nu gällde det hårdvaror
i form av 'hästkrafter' och rullande materiel, vidare mjukvaror i form av 'driv-
medel', livsförnödenheter samt ersättningspersonal. Man skall nämligen
komma ihåg att det kyrkorättsligt definierade begreppet 'gengärd', d.v.s. en visi-
terande biskops rätt till motprestationer som ersättning för företagen visitation
med förläggning och utspisning av biskopen och hans följe på de besöktas be-
kostnad,²³ ännu inte slagit igenom ens i de kristna församlingarna. Än mindre
var detta fallet bland de icke kristna menigheter som på biskopens eller ko-
nungens bud lät sig 'visiteras'.

Vi kommer så till kungamakten.

Före den regala centralmaktens och huvudstädernas tid utövades kungamak-
ten på den europeiska kontinenten på liknande sätt som biskopsmakten. I lik-
het med den episkopala revirmarkeringen manifesterades även den regala re-
virmarkeringen genom intermittenta framträdanden, av antingen härskaren
själv iförd "sina kläder", eller en av hans officialer medförande ett föremål ur
den kungliga investituren. Härtill kom kvardröjande markeringar i form av
gåvor. Av bevarade itinerarier framgår att rastställena för 'det resande kunga-
dömet' i Tyskland utgjorde en stigande skala av kungsgårdar, kungsborgar och
'Pfalz', alltefter deras grad av utveckling från enkla anhalter till kungliga resi-

dens.²⁴ De episkopala anordningarna för biskopsvisitationen och de regala anordningarna för det resande kungadömet inbjöd till gemensamt utnyttjande. Tyska regenter gjorde sålunda anspråk på att för sina regeringsbestyr få använda stödpunkter i det episkopala visitations- och reseinstitutet.²⁵

Regala anläggningar kompletterades ej sällan med en av härskaren bekostad kyrka. De kyrkor som i sådana sammanhang ställdes under beskydd av ett helgon som 'patronus', benämndes 'patrocinier'. Tilloppet nådde maximum vid härskarens besök, då alla närvarande förenades med denne under helgonets beskydd. Det ligger i sakens natur att tätorter växte fram i anslutning till anhalter som betjänade det regala reseinstitutet, inte minst vid dem av dessa som var förenade med patrocinier. Företeelsen går så långt ner i seklerna som till karolingisk tid.²⁶

Låt oss mot den nu tecknade bakgrunden betrakta Lunds utveckling till tätort. Vi ser först på anteckningen om skjutshästar *reddarios equos* till konungens förfogande från stiftelsen St Laurentius. Anteckningen återfinns i det brev som redogör för Knut den heliges ovannämnda gåva till stiftelsen den 21 maj 1085.²⁷ Anteckningen har i vetenskaplig litteratur ingående analyserats, dock utan att — på det sätt som den inbjuder till — relateras till de båda ovan tecknade reseinstituterna i Skåne.²⁸ Mot bakgrund av dessa visar medgivandet *reddarios equos* att Skåne styrts och regerats av biskopar och kungar på liknande sätt som landskap i andra delar av det tysk-romerska riket. Redan har nämnts att 'det resande kungadömet' på kontinenten icke blott genererat bosättningar utan även utvecklat tätorter på platser för bosättningarna. Säkra belägg för att det episkopala reseinstitutet ensamt stått för såväl generering som påföljande utveckling till tätorter saknas. Detta förhållande ställer frågan vilka insatser från det "middelalderlige danske Rejsekongedömes"²⁹ sida som utvecklat Lund till tätort. För klargörande av hur därmed förhållit sig, erinras först om nyss framhållet faktum, nämligen att kejsare och kungar inom det tysk-romerska kejsardömet upprättade patrocinier i anslutning till regala basläger. Alltsedan det segerrika slaget mot magyarerna vid Lechfeld 955 "dies Laurentii" (10/8), var St Laurentius den västerländska furstemaktens specielle 'patronus'. Denna exklusiva relation bekräftades av påven i och med att denne till segraren vid Lechfeld, Otto den store, på årsdagen av segern överlämnade det sista kvarvarande stycket av gallret på den rost på vilken helgonet sades ha bränts till döds den 10 augusti 258.³⁰

Vi har här att göra med den "objektiva" typen av patrocinier, d.v.s. det i sig själv givna, av inre kriterier genererade patrociniet, dessutom förenad med exklusiv furstlig fundationsrätt.³¹ Laurentius-patrocinier nämns i ett brev år 1052 från påven Leo IX till ärkebiskopar, lydbiskopar, abbotar och munkar i Frankrike och Danmark med bannlysning av alla som där plundrat gods tillhörande martyrerne St Petrus och St Laurentius, d.v.s. stiftelser under beskydd av dessa martyrer. Sagda påvabrev är bevarat i en senare avskrift, vilka båda ingår i avskriftssamlingen 'Registrum ecclesie Lundensis' i det forna Laurentiuspatro-

ciniets arkiv i Lund.³² Danska kungar har alltså, representerande den tyska kejsarmakten, redan före nämnde påves pontifikat, ägt myndighet att instifta Laurentiuspatrociner. N. Skyum-Nielsens uppfattning (1952), att ett Laurentiuspatrocinium existerat i Lund redan vid tiden för Leo IX pontifikat³³ står därmed fast. Bland de svaga, obesuttna folkgrupper, som bestods omild behandling av hövdingarna i det vikingatida danska ättesamhället märktes kvinnor, slavar och kristna präster.³⁴ Ett kungapatrocinium icke blott garanterade besökande undersåtar fysisk säkerhet utan även gemenskap med kungen via patrociniets patronus, då kungen uppehöll sig vid patrociniets. Utvecklingen mot tätort av 990 års embryo har befordrats genom tillopp framför allt från de båda förstnämnda gruppernas sida till det före år 1052, av den danska kungamakten inrättade Laurentiuspatrociniets i Lund.

Härtill kommer följande.

Efter Knut den stores död 1035 gick Nordsjödelen av det danska imperiet tillbaka. I samband härmed lämnade de danska vikingakungarna gradvis sjön till förmån för landbacken.³⁵ Förloppet hade östlig inriktning. Även aktörernas blickar gick österut, bort emot det skandinaviska fastlandet i söder och där föreliggande möjligheter att i Östersjöområdet ersätta vad som gått förlorat i Nordsjöområdet. Det gällde här främst att ersätta förlorade skatteinkomster. Vad som inte längre var åtkomligt sjövägen måste kompenseras landvägen. Det skall antecknas att utvecklingen mot tätorter i Danmark över huvud — 'urbaniseringen' — satts i samband med behovet av 'kungalef',³⁶ d.v.s. inrättningar för den kungliga uppbörden längs existerande kommunikationsleder. Dessa förhållanden har i Skåne ställt krav på ökade insatser till lands från det resande danska kungadömet. En arkeologiskt dokumenterad kungsgård som tillkommit under tiohundratalet (Karta nr 2.—3.) har tillsammans med ett kungligt myntverk utgjort stöd för sådana insatser. Man ser (Karta nr 2.) att kungsgården ligger i anslutning till det ovannämnda basläger i Lund, vilket uppenbarligen betjänat såväl det episkopala som det regala reseinstitutet i Skåne.

Det nu tecknade förloppet bekräftas av rasuren i en 1100-talskälla. Källan är den ovannämnda äldsta avskriften av det antedaterade 1100-talsbrev som redogör för omfattningen av Knuts gåva till stiftelsen St Laurentius den 21 maj 1085 och de med gåvan förenade villkoren, bl.a. kravet på reddarios equos. Rasuren befinner sig utplånat detta krav.³⁷ Den naturliga förklaringen härtill är att de under dessa århundraden inrättade kungsgården i Lund och de ökade resurser som därmed tillförts det för kyrko- och kungamakt gemensamma baslägret där, till slut täckt upp det kungliga behovet av skjutshästar från den episkopala delen av lägret.

Orsakerna till Lunds snabba utveckling till tätort börjar avteckna sig. Anläggningen av Laurentiuspatrociniets och kungsgården sammanfaller i tiden med tillbakagången av det danska imperiets Nordsjödél. Lunds utveckling till tätort ser alltså ut att i sin sista fas vara följden av kungamaktens behov av att ös-

terut i imperiet finna skattemässig ersättning för vad som förlorats i väster. Det återstår att se huruvida källorna bekräftar antagandet.

Enligt Adam av Bremen kreperade Henrik, den förste Lundabiskopen, till följd av ett liv i dryckenskap och vällevnad. Bortser man från Adams illvilliga³⁸ framställning av ett mänskligt olycksöde och ser till av Adam meddelade fakta, befinns Sven Estridsen, på det nyinrättade biskopssätet i Lund, ha insatt en person som under Svens morbror, Knut den store, dels verkat som imperiebyggare i egenskap av biskop ute i Nordsjödelen av morbroderns imperium, dels verkat centralt i detta i egenskap av dennes skattemästare och kaplan.³⁹ Sven Estridsens val av Henrik föll alltså på en expert vilken genom erfarenheter som yrkesman i imperiets Nordsjödöl var särskilt väl skickad att i imperiets Östersjödöl värna om och utveckla såväl det regala Laurentiuspatrociniets i Lund, som kungsgården och myntverket där, d.v.s. de faktorer vilka i framställningen härovan framtagits som kungamaktens bidrag till ortens osedvanligt snabba utveckling till tätort och biskopssäte under perioden 990—omkring 1060.

Av allt att döma har drivkrafterna i utvecklingen således varit följande.

1. Förstärkning av en reseanhalt, en hästbivack, till ett basläger med uppgift att betjäna såväl det kyrkliga som det regala reseinstitutet i Skåne.
2. Tillkomsten inom baslägret av ett av den danska kungamakten instiftat Laurentiuspatrocinium med tillhörande kyrka.
3. Tillkomsten av en kungsgård inom baslägret, förenad med ett myntverk, med syftet att under ledning av imperiebyggaren, skatteexperten, Lunds förste biskop, Henrik, organisera skatteomläggningen från Nordsjödelen till Östersjödelen av det danska imperiet.

Laurentiuspatrociniets båda biskopskyrkor i belysning av Knut den heliges föregivna, antedaterade gåvobrev

Inledningsvis bör påminnas om att den senare av de båda biskopskyrkorna — forskningens ”den nya kyrkan” — i något annan gestalt än den medeltida än i dag fungerar som domkyrka i Lunds stift, och att den från år 1103 fram till förra delen av 1500-talet var ärkebiskopskyrka i det danska Nordsjö- och Östersjöimperiet.

Och nu till frågan vad Knut den heliges föregivna, antedaterade gåvobrev har att säga om Lunds Laurentiuspatrociniets båda biskopskyrkor.

I samband med firandet av ett lundensiskt 900-årsjubileum, för endast fem år sedan, demonstrerade några Lundarkeologer inför ett trettiotal medeltidsforskare från Nordens fem länder ett modellbygge av orten. Auditoriet vid detta tillfälle utgjordes av deltagare i ett av Lunds Universitet 22—23 maj 1985 anordnat symposium. Överläggningarna gällde den gåva som Knut den helige den 21 maj 1085 överlämnade till stiftelsen St Laurentius i Lund och det brev som

redogör för gåvan.⁴⁰ Demonstrationen var förlagd till Kulturhistoriska museet i Lund. Modellen förvaras fortfarande där. Den ingår — tillsammans med det ovannämnda trästycket — f. n. i den kollektion som i anledning av Lunds 1000-årsjubileum belyser ortens historia under det första århundradet "ab urbe condita". Modellen avbildar ortens gränser, gatorna innanför och bebyggelsen längs dessa det år då gåvan överlämnades. En dekal, "Lund år 1085", tillkänna- ger än i dag anspråket att teckna gåvoårets byggnadsläge även vid stiftelsen St Laurentius. På platsen för den nuvarande domkyrkan ser man en föregång- are till denna i form av en fullbordad enskeppig kyrka med kor som saknar absid och transept. Kyrkan omges i sin östra del av murar under uppförande. Arrangemanget åskådliggör dels ett forskningsresultat, dels en notis.

Forskningsresultatet har E. Cinthio framlagt i doktorsavhandlingen "Lunds domkyrka under romansk tid" (1957). Bevisen är övertygande till förmån för uppfattningen att delar av en äldre kyrka — av författaren benämnd dels "den gamla kyrkan", dels "Knut den heliges kyrka" — ingår i den nuvarande domkyr- kans murverk, kallad dels "den nya kyrkan", dels "ärkebiskopskyrkan".⁴¹ Det skall alldeles särskilt understrykas, att enligt denna uppfattning Knut den heli- ges kyrka *icke* är den nuvarande domkyrkan men däremot den däri inbyggda, "gamla kyrkan".⁴² Häri kröner och befäster avhandlingen tidigare forskning och de av denna använda benämningarna på de två kyrkorna.

Notisen om en icke färdig kyrkobyggnad vid stiftelsen St Laurentius i Lund ... *ecclesiam sancti Laurentii. que sita est Lunde. licet nondum perfectam* ... är i sin tur hämtad ur det ovannämnda, till gåvotillfället 1085 antedaterade brev, som redogör för Knut den heliges gåva till stiftelsen St Laurentius i Lund den 21 maj 1085.⁴³ Brevet är försvunnet sedan det sista decenniet av 1600-talet. Notisen är här återgiven ur en avskrift av brevet i "Necrologium Lundense" från förra delen av 1100-talet, d. v. s. kapitelboken för det samtida klosterliga samfundet vid stiftelsen St Laurentius, "det älstä i Skandinavien avfattade handskrivna dokument, vars original bevarats" (Lauritz Weibull).⁴⁴

Även Cinthio använder notisen. Detta sker i samband med försök att tidfästa de i doktorsavhandlingen på arkeologisk väg vunna resultaten. Kapitlet härom har titeln "De litterära beläggen".⁴⁵ Ur detta citeras nedan in extenso den rätt omfattande del som är aktuell för de avsnitt som i vår framställning följer efter citatet. Det skall antecknas att klammer av typen [...] i citatet utgör tillägg till originaltexten.

Av de notiser, som omtala den första biskopskyrkan i Lund, kan man lämpligen urskilja två huvudgrupper. Den första utgöres av dem, vilkas avfattning torde vara originell och hänföra sig till ett vid tiden för nedskrivandet aktuellt förhållande. Den andra gruppen består av sådana notiser, som antingen kunna anses som av- skrifter av äldre notiser eller hänsyfta på förhållanden, som tillhöra tiden före deras avfattning.

Till den första gruppen kan man då hänföra, (1) orden ur ... gåvobrevet av 1085: ... *ecclesiam sancti Laurentii que sita est lunde licet nondum perfectam*, (2) uppgif- ten i det kort efter 1097 författade "Passio Sancti Kanuti regis et martiris" ... *Lunde apud sanctum Laurentium precipue apparet, cuius ecclesia constructor, pa-*

ter et cultor extitit, samt (3) notisen i memoriale fratrum [från c:a 1123] under den 10.7.: Kanute regis et martiris, qui primus fundavit hanc ecclesiam. I den första notisen [1] omtalas en Laurentiikyrka i Lund, men denna är inte helt färdig 1085. I den andra uppgiften [2] omtalas, att konung Knut var den existerande och synbarligen före 1097 fullbordade Laurentiikyrkans grundläggare, beskyddare och främjare. I den tredje notisen [3] omnämnes Knut som den förste som grundlade denna kyrka. Denna avfattning bör tyda på, att Knuts kyrka existerade vid tidpunkten för notisens [3] nedskrivande, men att man samtidigt hade lagt grunden till en annan byggnad inom samma stiftelse. Den sista notisen har av Lauritz Weibull påvisats tillhöra den äldsta handen i Necrologiet, som skulle ha begynt uppläggnings- och anteckningarna under året 1123 strax efter den första altarinvigningen i kryptan. Det finns ingen anledning att anse, att denna notis i sin helhet skulle vara en avskrift av en äldre. Är den däremot originell i sin helhetsavfattning, bör primus tyda på, att Knut den heliges kyrka fortfarande var i funktion, men att dessutom en ny kyrkobyggnad var grundlagd, vilket vi med full säkerhet veta vara fallet år 1123.

I den andra gruppen av notiser spelar ordet primus en viss roll. De ytterligare omnämmanden av Knut den helige som denna kyrkas grundare resp. förste grundare, som förekomma i Necrologiets kungalista samt i presbyter-, diakon- och subdiakonlistornas rubriker, har av Lauritz Weibull ansetts vara nedskrivna under 1130-talet av en och samma hand. Weibull anser vidare, att de äro avskrivna av ett äldre necrologium. Men antager man, att den ovan anförda notisen under den 10.7. är aktuell, finns det ingen anledning att anse formuleringarna i presbyter-, diakon- och subdiakonlistorna vara annat än direkta avskrifter av den nämnda notisen från 1123, med vilken deras ordalydelse är överensstämmande. Vad beträffar ordalydelsen i kungalistan, där ordet primus saknas, synes däremot den del av listan, i vilken notisen om Knut ingår, vara en avskrift av ett äldre dokument från den tid, då endast en kyrka existerade.

Till denna andra grupp av notiser om den första kyrkans grundläggning kan man också foga den ofta citerade notis, som först skrivits i Liber daticus under den 10.7. och därefter införts i Necrologiet med ordalydelsen: Rex Kanutus, ... ecclesiam hanc a fundamentis levavit et regalia magnificentia donavit. Denna notis har i egenskap av avskrift efter en sen redigering en sådan karaktär att man, som Weibull med full tydlighet visat, inte kan draga några alltför vittgående slutsatser om kyrkans byggnadshistoria av den exakta ordalydelsen.

Som en direkt förklaring av förhållandet mellan den äldre och den yngre kyrkan är ett par notiser i Necrologiet av den största betydelse. Den nya kyrkan har uttryckligen grundlagts under Ascers ärke-episkopat (1098[eg. 1089]—1137). I memoriale fratrum under den 5.5. läser man nämligen: Ipso die obiit dompnus Ascerus, huius ecclesie fundator et primus in hac sede archiepiscopus. Ascers död inträffade 1137, och av notiserna framgår, att den domkyrka, som existerade vid denna tidpunkt, grundlagts av honom. Någon annan äldre kyrka nämnes icke. Så är däremot fallet i den viktiga notisen om det södra sidoaltarets invigning i kryptan den 11 jan. 1131, med den aktuella ordalydelsen: Continentur in eo reliquie Sancti Viti martiris et Sanctarum Virginum de xi millibus et aliorum multorum uenerabiles reliquie, de altarj ueteris monasterii translate. Weibull och efter honom Anjou ha i tydningen av denna notis ansett, att veteris monasterii syftar på den gamla och fullbordade Knut den heliges Laurentiikyrka. Formuleringen innebär med andra ord, att den äldre kyrkan varit i funktion till denna dag men nedlades i och med vigningen av kryptans sista altare. Detta stämmer också väl överens med formuleringarna i de ovan behandlade notiserna, som tillskrivits det verkliga bevisvärdet. I den första [1] från 1085 är en kyrka påbörjad men ännu inte avslutad, i den andra [2] från efter 1097 omtalas endast en kyrka, och i den tredje [3] från förmodligen

1123 tyder formuleringen på att en kyrka existerar men att en annan är påbörjad. I slutligen den sistnämnda notisen från 1131 [4] nämnas uttryckligen två kyrkor, av vilka den äldre vid detta tillfälle synes fått upphöra att göra tjänst. I de därpå följande autentiska notiserna omnämnes endast en kyrkobyggnad.

"Av uppläggningsen av det äldsta, nu förlorade necrologiet, som går tillbaka till 1080-talet, veta vi vidare att själamässor ha lästs i denna (1000-talets) kyrka" skriver Ingvar Andersson. Han torde då syfta på texten i rubrikerna till presbyter-, diakon- och subdiakonlistorna, där ordalydelsen är: *Nomina canonicorum ... de monasterio Sancti Laurentii, tam novo quam veteri. Härav framgår otvetydigt att det före 1100-talskyrkan (den nya) funnits en (gammal) funktionsduglig kyrka.*⁴⁶

Man ser först och främst att Cinthio rangerat källorna dels med hänsyn till deras tillkomsttid, [1] 1085, [2] 1097, [3] e. 1097 men före 1123, [4] 1131, dels med hänsyn till tillförlitlighet. Anförda synpunkter på tillförlitlighet klyver i sin tur källorna i två grupper. Den första gruppen omfattar "notiserna som tillskrivits det verkliga bevisvärdet", "de autentiska notiserna". "Till den andra gruppen" räknas bl.a. *Rex Kanutus, ... ecclesiam hanc a fundamentis levavit et regalia munificentia donavit. samt Kanute regis et martiris, qui primus fundavit hanc ecclesiam.*

Vidare. Grupperingarna efter tid och tillförlitlighet kommer [1] och [3] att syfta på var sin icke färdiga kyrka. [1] 1085 gäller den gamla kyrkan, [3] den nya kyrkan med [2] som markering av dels terminus ante quem för färdigställandet av [1], dels terminus post quem för påbörjandet av [3].

Man ser att den ovannämnda modellen i sin uppfattning av byggnadsläget vid stiftelsen St Laurentius år 1085 avviker från Cinthios föreställning därom. Ty Cinthios tolkning tillämpad på det byggnadsläge som modellen enligt sin dekal visar upp är ju att de murar under uppförande som på modellen omger den färdiga gamla kyrkan alls inte speglar byggnadsläget år 1085, då den gamla kyrkan fortfarande var under uppförande och murarna till den nya kyrkan ännu inte påbörjade, men däremot ett *efter* 1085 och tidigast 1097 rådande byggnadsläge, under vars fortsättning delar av den gamla kyrkans murverk infogades i den nya kyrkan. Forskningen är dessutom oenig i frågan huruvida den gamla kyrkan var färdig, då den nya kyrkan påbörjades.⁴⁷

Det brev som beskriver omfattningen av Knuts gåva till stiftelsen St Laurentius i Lund (gåvbrevet) med uppgiften om dess ofullbordade kyrka ... *ecclesiam ... nondum perfectam ...* — i forskningen tolkad än som den gamla, än som den nya kyrkan — har alltså året 1085 som vridtapp.

Det följande ifrågasätter denna funktion hos året 1085.

Gåvbrevet i forskningen

Enligt den danske diplomspecialisten Arthur Køcher i "Kongebrevet fra 1085"⁴⁸ har det brev som redogör för Knut den heliges gåva till stiftelsen St Laurentius den 21 maj 1085 tillkommit efter själva gåvotillfället och så långt därefter som mot mitten av 1100-talet. Notisen ... *ecclesiam sancti Laurentii. que sita est*

Lunde licet. nondum perfectam ..., återfinns i brevets Narratio.⁴⁹ Køcher har själv inte ställt frågan i vad mån hans bedömning kommer notisen att åsyfta forskningen ”den gamla kyrkan” eller ”den nya kyrkan”, och därmed vare sig föregripit Cinthios eller modellbyggarnas uppfattningar. Bedömningen av notisens syftning är grundläggande för fortsättningen av vår framställning. Läget kräver alltså till att börja med att Køcher kommer till tals i den av honom behandlade frågan. Till följdfrågan angående notisens syftning återkommer vi senare. Køcher bedömer gåvobrevet så här.

Knut den heliges gåvobrev utgör en *utvidgning* av en av gåvomottagaren, stiftelsen St Laurentius, efter vissa mönster antecknad s. k. ’*notitia*’. Notitian var en akt som — formulerad i tredje personen singularis — dokumenterade gåvans omfattning, omständigheterna i samband med överlämnandet etc. Åtgärden var under de århundraden det här är fråga om vanlig för det fall donator samtidigt med överlämnandet av gåvan inte tillagt denna vederbörlig rättskraft genom ett i första personen utfärdat och beseglat brev på pergament, en s.k. *charta*. Vid sådant förhållande brukade mottagaren i efterhand vända sig till donator. Även dennes efterlevande kunde tillmötesgå önskemålet. På vissa villkor godtog samtiden t.o.m. en av mottagarsidan tillverkad *charta*.⁵⁰ Vändningar som överensstämmer med episkopal diplomkonst i Köln under förra delen av 1100-talet och vändningar i episkopal dansk diplomkonst från samma tid,⁵¹ kommer brevet att framstå som en överarbetning av en ’*notitia*’ från det närmast föregående århundradet. Køcher demonstrerar ingående var gränserna enligt hans mening går mellan denna och brevet.⁵² År 1145 förmodas av Køcher utgöra terminus post quem för den äldsta bevarade avskriften av det försvunna gåvobrevet i *Necrologium Lundense*, d.v.s. den ovannämnda kapitelboken för det äldsta kända klosterliga samfundet vid stiftelsen St Laurentius i Lund.⁵³ Närmare än så kommer Køcher inte tidpunkten för tillverkningen av originalbrevet, d.v.s. den av honom förmodade *transformeringen av notitian till en charta*.

Frågan huruvida Køchers tolkning talar till förmån för uppfattningen att donationen och donationsbrevet avser den nya kyrkan vid stiftelsen St Laurentius eller till förmån för uppfattningen att dessa ting avser den gamla kyrkan, kräver att vi dessförinnan lyssnar till Lauritz Weibull.

Køchers avhandling utkom 1923. Redan året därpå bestred Lauritz Weibull Køchers resultat i den ännu längre avhandlingen ”Knut den heliges gåvobrev till Lunds domkyrka 1085”.⁵⁴ Med stöd av bl.a. sitt *Magnum opus* inom paleografins område — editionen av det ovannämnda *Lundanekrologiet* (1923) — argumenterade Weibull mot Køchers uppfattning att brevet utgör en transformerad *notitia*. Avgörande för Weibull är hans tidfästning av den ovannämnda, äldsta bevarade avskriften av gåvobrevet i *Necrologium Lundense*. Genom jämförande studier av de händer som utfört detta anser sig nämligen Weibull kunna fastslå att avskriften tillhör tiden något före 30 juni år 1123.⁵⁵ Med hänsyn till att ett original alltid är äldre än sin avskrift finner Weibull att ”*grunderna för hela den av Køcher givna framställningen faller samman*”.⁵⁶ Dråpsla-

get hade sådan tyngd att inte ens vad brevet under de av Køcher tecknade förut-sättningarna säger om byggnadsläget vid St Laurentius i notisen, ... *ecclesiam ... licet nondum perfectam ...*, analyserats i den vetenskapliga litteraturen.

Sålunda skjuter Erik Cinthio i "Lunds domkyrka under romansk tid" (1957), såväl den sistnämnda, begränsade uppgiften som en analys av brevet i dess helhet, ifrån sig med uttalandet: "... detta ytterst komplicerade dokument fordrar en mycket omfattande undersökning, som ej kan tagas upp i detta sammanhang".⁵⁷ Bristen täcker avhandlingsförfattaren genom att *förbehållslöst acceptera Weibulls resultat*. Ställningstagandet markeras genom den redan omnämnda rangeringen av källorna om Laurentiuskyrkorna i Lund i *två grupper*: notiser som tillskrivs "det verkliga bevisvärdet", "de autentiska notiserna", till skillnad från notiserna i den andra gruppen som inte håller sådana mått. Att Weibulls, men inte Køchers, datering av gåvbrevet utgör bas för rangeringen framgår av orden: "Till den första gruppen kan man då hänföra, (1) orden ur det ovan citerade gåvbrevet av 1085: ... *ecclesiam sancti Laurentii que sita est lunde licet nondum perfectam ...*".⁵⁸

Cinthios förbehållslösa val understryker behovet av den av honom efterlysta undersökningen av gåvbrevet med dess ... *ecclesiam ... licet nondum perfectam ...*. Som inledningsvis berörts har en sådan undersökning sedermera företagits av Sigurd Kroon (1990)⁵⁹ och resulterat i konstaterandet att *brevet* (dock ej själva gåvan) i själva verket tillkommit 1145. Konstaterandet av *antedateringen* stöds av följande.⁶⁰

I. Paleografiska fakta som Weibull lämnat obeaktade kommer hans datering av nekrologieavskriften att träffa fel. Avskriften tillhör inte det begynnande 1120-talet utan perioden c. 1140—1186. Weibulls datering av den äldsta bevarade avskriften av det försvunna originalet utgör därmed inte längre något hinder för antagandet att detta tillkommit icke blott senare än gåvotillfället den 21 maj 1085 utan även senare än den av Weibull satta terminus ante quem för den äldsta bevarade avskriften, "något före 30 juni 1123".

II. Bland karakteristika inom 1100-talsdiplomaten märks beskrivning av pergamentets kortsida med åtföljande radförkortning i syfte att dryga ut bristvaran pergament. Radförkortningen medgav en för århundradet ny kalligrafisk effekt i förening med den även i nordligare delar av Europa under århundradet allt vanligare användningen av *In nomine sancte et individue trinitatis, patris et filii et spiritus sancti* som inledning (Invocatio) till en charta. Effekten visade sig när den just anförda dubbleringen av invocatio 'simplex' *In nomine sancte et individue trinitatis* utfördes i breda sidledes utrymmeskrävande storbokstäver av gotiskt typsnitt, ett skrivsätt som uppfanns först omkring år 1100 i det anglonormanniska väldet och därifrån så småningom nådde andra delar av Europa. Det samlade resultatet av radförkortning och bokstavsbredder var ett Invocatio som dominerade hela första raden av ett dokument. Sådana effekter uppnåddes inte vid användning av den allenahärskande komprimerade gitterskrift i vilken Invocatio framträdde före omkring år 1100. Analyser av bevarade avskrifter som återger Knuts försvunna gåvbrev ger vid handen att originalet

företrätt samtliga nu nämnda 1100-talskarakteristika. Knut hade gått ur tiden dessförinnan. Tillsamman tagna förlägger dessa och andra för 1100-talets diplomatik utmärkande drag det i hans namn utfärdade gåvobrevet av år 1085 till det följande århundradet som ett antedaterat 1100-talsdokument.

III. En formulering i dess Narratio/ Dispositio, som ordagrant överensstämmer med formuläret för kyrkoinvigning i Lundapontifikalet, preciserar dagen för dess publicering. Dagen är den 1 september 1145, då ärkebiskop Eskil invigde den nya kyrkan vid St Laurentius.

IV. Brevets i europeisk diplomatik ovanliga Sanctio *anathema maranatha* förekommer i endast fem stycken av de äldsta danska brev vilkas text bevarats. Alla dessa är utställda av ärkebiskop Eskil (1138—1177). Att döma därav har initiativet till brevet utgått från denne och kretsen kring honom. Slutsatsen om brevets antedatering bestyrks ytterligare av följande.

Notisen ... *ecclesiam sancti Lavrentii. que sita est Lunde. licet nondum perfectam* möter i brevets Narratio tillsammans med en rad andra upplysningar. Dessa redogör för vem donator var och beskriver den tid i vilken han verkade genom svar på sådana om okunnighet vittnande frågor som: vem var far till donator?, vilket var donators ordningsnummer bland bröderna?, hur har donator åtkommit kungavärdigheten efter sin far?, vad hette fadern? etc. Flera av upplysningarna är behäftade med sakfel. Allt detta fritar Knuts generation och den närmast följande generationen från ansvar för brevet. Däremot är både omständligheten och felen förklarliga som uttryck för försök i den tredje generationen att, så gott denna förmådde — med hänsyn till sviktande tidsbegrepp och brist på medel att kontrollera fakta i det förflutna — friska upp minnet av omständigheterna kring gåvoöverlämnandet. Sviten av upplysningar i Narratio med sitt ... *ecclesiam ... licet nondum perfectam* ... uttrycker tidsutdräkten mellan det brev som ger rättskraft åt gåvan och gåvotillfället, ingenting annat. Saken är så mycket mer påfallande som Narratio i ett med gåvotillfället samtida brev skulle ha understrukt donators majestätiska, av Gud förlänade härskarvärdighet med ett kortfattat, av alla väntat, *rex dei gratia* eller ett *rex divina clementia favente*, på det sätt som sker i de äldsta i original bevarade kungliga danska gåvobreven med paralleller i äkta regala chartae över hela Europa. En Narratio av det sistnämnda slaget hade varit tillräcklig, om brevet tillkommit för att presentera gåva och givare för dennes samtid. Den förslog däremot inte i en postum charta avsedd för en eftervärld i den tredje generationen som höll på att glömma bort Knut.

Det anförda ger vid handen att föreställningen om år 1085 som vridtapp för skilda tolkningar av byggnadsläget vid stiftelsen St Laurentius sagda år i anslutning till ... *ecclesiam sancti Lavrentii. que sita est Lunde. licet nondum perfectam* ..., inte håller. Notisen kräver ny förankring. En sådan erbjuder den direkt till *perfectam* anslutande, arengaliknande avslutningen av Narratio — härovan antydd under III. — med sitt *dotauī. ut illius agni qui tollit peccata mundi sit perpetim sponsa. sancta sancti. immaculata immaculati. digna digni*. Formu-

leringarna återgår på ordalag i Lundapontifikalets liturgi för kyrkoinvigning. En sådan följde först sedan alla byggnadsarbeten var avslutade. ”Så är läget nu” säger det år 1145 förfärdigade gåvobrevet. ”Att det inte var sådant” på Knuts tid är budskapet i ... *ecclesiam sancti Laurentii. que sita est Lunde. licet nondum perfectam ...*

Notisen *ecclesiam nondum perfectam* i det vid tidpunkten för den nya kyrkans, den nuvarande biskopskyrkans, domkyrkans, invigning år 1145 förfärdigade brev som redogör för Knut den heliges gåva till stiftelsen St Laurentius avser alltså uteslutande ”den nya kyrkan” men däremot inte den gamla kyrkan.

”Den nya biskopskyrkan” — Knut den heliges kyrka ärkebiskopskyrkan, den nuvarande domkyrkan

Föregående avsnitt har avslöjat att det brev som redogör för Knuts gåva 1085, publicerat i samband med invigningen av den nya biskopskyrkan år 1145, inte skildrar byggnadsläget vare sig vid den gamla kyrkan eller den nya kyrkan vid gåvotillfället. Däremot meddelar brevet att den nya kyrkan är färdig. *Gäller nu brevet den nya kyrkan, blir frågan, huruvida även den gåva till St Laurentius, för vilken brevet redogör, avsett den nya kyrkan.* Svaret förutsätter en undersökning av vad samtliga källor som nämner Knut i förbindelse med hans gåva till St Laurentius anför i frågan. Inklusive gåvobrevet inskränker sig antalet till tre stycken. Men alla tre har tillkommit vid samma stiftelse, dessutom omkring samma tid. De för undersökningen aktuella formuleringarna i de tre källorna ter sig så här:

1. *Kanute regis et martiris qui primus fundavit hanc ecclesiam...* (Avsnittet ’Memoriale fratrum’, i: *Necrologium Lundense*, kapitelboken för den nya kyrkan),
2. *Rex Kanutus, ... ecclesiam hanc a fundamentis levavit et regalia munificentia donavit* (*Liber daticus vetustior*, den nya kyrkans martyrologium),
3. *Cnuto ... ecclesiam sancti Laurentii. que sita est Lunde. licet nondum perfectam dotauit...* (Den äldsta avskriften av det brev från tiden för invigningen 1145 som, antedaterat till gåvotillfället 1085, redogör för Knuts gåva, i: *Necrologium Lundense*).⁶¹

Man ser att 1. ”Kanute ... primus fundavit” omtalar Knut som förste fundator av denna kyrka (*hanc ecclesiam*) d.v.s. den nya biskopskyrkan. Vidare finner man att 2. med ”*ecclesiam hanc a fundamentis*” åsyftar samma sak som 1., nämligen Knut som förste fundator. Slutligen befinns ”dotauit” i 3. åsyfta samma sak som ”donavit” i 2.

Utsagorna framstår därmed som entydiga. De meddelar att Knut den helige är den nya ärkebiskopskyrkans, den nuvarande domkyrkans förste fundator. Läsningen och tolkningen av utsagorna företräder ”*lectio facillior*”, d.v.s. den

lättare, enklare läsarten till skillnad från "lectio difficilior", den svårare, komplicerade läsarten. Valet av 'lectio' underlättas av det enkla faktum att samtliga tre källor tillkommit vid samma tid, i samma skriptorium och därmed — till skillnad från vad annan, ovan citerad forskning hävdar — företräder samma grad av tillförlitlighet. I stället för att i detta avseende stå tillbaka för 3., bekräftar 1. och 2., som talar om den nya kyrkan, att också 3. avser samma kyrka.

Därmed understryker 1. och 2. det ovan, efter företagen analys av 3., dokumenterade resultatet (1990), nämligen att gåvobrevet är ett antedaterat 1100-talsdokument.

Lectio difficilior i sammanhanget företräds av L. Weibull och E. Cinthio, som, med vantolkningar som följd, för det första förlägger källorna till olika tider, för det andra hänför dem till olika officiner och för det tredje betecknar 1. och 2. som mindre tillförlitliga än 3.

Historisk undersökningsmetodik rekommenderar lectio facilior framför lectio difficilior. Vid här företagen tillämpning av denna maxim framstår Knut den helige som fundator av *den nya biskopskyrkan d.v.s. Knut den Heliges kyrka, ärkebiskopskyrkan, den nuvarande domkyrkan*.⁶² Knuts donation av år 1085 ter sig därmed som kombinerad byggnadsfond—driftskapital för ett kommande uppförande av kyrkan och den inför dess invigning år 1145 utförda, antedaterade och beseglade gåvochartan som garant för donationens rättskraft.

"Den gamla biskopskyrkan" — Sven Estridsens kyrka

Även i detta sammanhang skall betonas att den medeltida termen 'fundator' först och främst betecknar en person som genom att tillskjuta medel möjliggjort förverkligandet av en 'stiftelse'; vi har ovan mött företeelsen i samband med stiftelsen St Laurentius. Termen knyter alltså en fundator till det ändamål för vilket de donerade medlen anslagits, *däremot inte nödvändigtvis till förverkligandet*.

Eftersom det regala Laurentiuspatrociniets med tillhörande kyrkobyggnad går så långt tillbaka som till åtminstone 1050-talet och den senast anlagda kyrkan vid patrociniets — den nuvarande domkyrkan — i Knut den helige har sin fundator, framstår som självklart, att även kyrkan mellan den första Laurentiuskyrkan och Knut den heliges kyrka, i källorna benämnd *vetus monasterium*, "den gamla kyrkan", funderats av en dansk konung. Uppgiften blir att identifiera denne.

I ärenden som rörde den danska kyrkan höll konung Sven Estridsen, Knut den heliges far, kontakt med ärkebiskopssätet Hamburg/Bremen. Sven Estridsens nära förbindelse med detta omvittnas av kaniken Adam av Bremen, författaren av den ovannämnda Hamburg/Bremens kyrkohistoria, vilken bland sina uppgiftslämnare nämner den danske konungen.⁶³ Fastläggandet av stiftsgränser och inrättandet av biskopssäten på för ändamålet lämpliga tätorter har redan nämnts bland uppgifter i vilka kyrkan och kungamakten i Danmark sam-

verkade. Häri använde — på det sätt som redan beskrivits — de skånska biskoparna visitationsinstitutet. Synodalinstitutet, d.v.s. den andra sidan av stiftsstyrelsen, med diocesansynoden (da. landemodet) som instrumentet, kompletterade visitationsinstitutet.⁶⁴

Som vi redan sett innebar visitationen att biskopen reste under vinterhalvåret. Landemodet däremot lade reseplikten på präster och lekmannarepresentanter under sommarhalvåret. Synodalterminen under denna tid på året hade i England och Frankrike påsken och pingsten som riktmärken. Lund valde för sin del veckan efter pingstveckan som termin, senare preciserad som festen Corpus Christi.⁶⁵ Vårfloden hade då torkat upp, vårsådden var över och den bråda skördetiden ännu omkring en månad avlägsen. De liturgiska ramarna för ett landemode *förutsatte* en biskopskyrka.⁶⁶ I rollen som fundator av en sådan vid det regala Laurentiuspatrociniets i Lund kan inte någon annan ha kommit ifråga än den person som på 1050-talet planerade och omkring 1060 upprättade ortens biskopssäte, nämligen Danmarks konung Sven Estridsen. Förmodandet bestyrks av följande.

I en till förmån för ... *Lundensi ecclesie* ... den 6 januari 1135 utfärdad charta bekräftar den danske konungen Erik Emune, sonson till Sven Estridsen, rättskraften i farfaderns respektive farbrodern Knut den heliges donationer till ättens speciella stiftelse St Laurentius, samtidigt som dessa utökas. Donationerna beskrivs som landområden med åtföljande frihet från kungliga pålagor ... *Terras ... a iusticia regali immunes ... ad imitationem earum quas dederunt felicitis memorie predecessores nostri. Sweno Magnus. et Canutus. reges catholici* ...,⁶⁷ d.v.s. de nyssnämnda kungarna Sven Estridsen och Knut den helige. Memoriale fratrum i Necrologium lundense återkommer under 28.4. till den förstnämndes donation med orden ... *Anniuersarius Suenonis. magnj: ... huic nostre ecclesie duos mansus. et dimidium. dedit*⁶⁸ Som framgått av avsnittet "Den nya biskopskyrkan — Knut den Heliges kyrka, ärkebiskopskyrkan, den nuvarande domkyrkan", avsåg Knut den heliges andel i de i brevet nämnda landområdena byggandet, underhållet och förvaltningen av en kommande, ny biskopskyrka, ärkebiskopskyrkan, den nuvarande domkyrkan. Sven Estridsens gåva, som kung Erik nämner i samma anledning, har avsett uppförandet av föregångaren till Knut den heliges kyrka, den för landemodet i Lund nödvändiga biskopskyrkan, ärkebiskopskyrkans föregångare, det ovannämnda *vetus monasterium*. Donationen *duos mansus et dimidium* kan synas blygsam för ändamålet. Man skall emellertid komma ihåg, dels att den med Laurentiusstiftelsen i Lund sammanhörande ursprungliga kyrkan redan fanns inom stiftelsens område, dels att detta genom brevet befriades från kungliga pålagor. De av Sven Estridsen donerade medlen har räckt till för såväl utbyggnad som underhåll av kyrkan på sådant sätt att denna svarade mot landemodets behov. Av allt detta att döma är det Sven Estridsen som i egenskap av fundator utvidgat det kungliga Laurentiuspatrociniets första kyrka i Lund till ett för landemodet i Skåne med prästerna i dess c. 300 kyrkor⁶⁹ anpassad lokal, "Den gamla biskopskyrkan" — *Sven Estridsens kyrka*.

Sammanfattning

Det är dags att avsluta och att summera innehållskompletteringen av skedet 990—1145 i Lunds, Skånes och det danska imperiets historia.

Vad Lund och Skåne beträffar betecknar Adam av Bremens kyrkohistoria från omkr. 1076 i ett scholion Lund som Skånes främsta "civitas",⁷⁰ dess främsta bebyggelsecentrum, "tätort". Enligt vår framställning har denna karakteristik betingats av att Lund vid denna tid utgjorde ett kommunikationscentrum i tjänst hos de reseinstitut med vilkas hjälp såväl biskopar i Skåne som danska kungar redan under 900-talet var för sig börjat bygga upp sina maktpositioner i landskapet, men likväl från dessa i samverkan förändrat regionens vikingatida, av hövdingar och ätter dominerade förkristna samhälle till ett av kristna värderingar buret samfund, styrt av biskopar och kristna konungar. För den förra förändringen svarade främst biskopsmakten, vars reseinstitut av allt att döma genererat Lund ur en för hästar och vagnar lämpad anhalt; för den senare främst kungamakten. I samarbete lät biskopsmakten och kungamakten upprätta kyrkor inom den för Lunds utveckling till tätort och biskopssäte betydelsefulla anläggning som Laurentiuspatrociniets med angränsande kungsgård och myntverk utgjorde, d.v.s. området för ett ursprungligt, för kyrkans och kungamaktens båda reseinstitut gemensamt basläger. Man lägger särskilt märke till att föreliggande innehållskomplettering attribuerat de båda biskopskyrkorna inom patrociniets till *andra* fundatores inom den danska kungaätten än dem som forskningen intill nu bestått kyrkorna. Den nuvarande domkyrkan i Lund, d.v.s. den förutvarande ärkebiskopskyrkan i det danska imperiet, har sålunda Knut den helige som fundator med Sven Estridsen i samma roll vad gäller ärkebiskopskyrkans närmaste föregångare, d.v.s. Lunds första, i ärkebiskopskyrkan senare inbyggda, biskopskyrka.

De här redovisade, tidigare antingen otillräckligt beaktade eller helt okända sammanhangen i Lunds och i Skånes historia som speglar övergången från hedendom till kristendom i Danmark, visar sig genom Sven Estridsens val av den förste biskopen i Lund dessutom utgöra väsentliga faktorer i förskjutningen från väster till öster av tyngdpunkten inom hans imperium, tidigare⁷¹ karakteriserad som ett led i den process, då de danska vikingakungarna "gick i land".

Noter

1. Angående året för Lunds tusenårsjubileum och jubilee över huvud taget, funderar den kände Lundahumanisten prof. Albert Wifstrand så här i den år 1965 postumt utgivna uppsatsen "Jubileum. Om jubileumsfirandets historia": "Det har aldrig firats så mycket jubileeer i Europa som nu, och seden har blivit så bjudande att man känner det som en formlig plikt eller ett tvång, när det nalkas ett minnesår av något slag med nollor eller bara en nolla i, att sätta igång med förberedelser, till och med när man inte vet något exakt årtal; jag såg någonstans funderingar om när staden *Lunds tusenårsjubileum* skulle firas; (kurs. här) att det måste firas om fem eller tio eller femton år stod klart, trots svårigheten att finna något år att hänga upp det på" (i: *Fem ord* (1965)29). — Man ser att resonemangen om jubileumsåret i det just refererade fallet — vad dessa än haft för grund — tidsmässigt resulterat i att tusenårsjubileet borde firas före år 1990.

Till tiden efter 990 förlägger i sin tur Lundaarkeologen Ragnar Blomqvist den äldsta medeltida bosättningen i Lund. Som stöd för dateringen anför Blomqvist de rikliga fynden av keramikskärvor i Lunds jord. Dessa har drejskivans ibruktagande som förutsättning. Med hänsyn till tidpunkten för denna innovation inom tillverkningen av lergods i Östersjöområdet uttalar Blomqvist följande: "Den drejade keramiken i Lund kan därför inte vara äldre än omkring år 1000. Därmed är också klart, att bosättningen i staden inte kan vara äldre" (R. Blomqvist, *Lunds historia, 1. Medeltiden*. (1951.) Kap. Lunds ålder och uppkomst a.a., s. 9—35). — Tiden närmast efter 990 träffar även de försök som gjorts att med stöd av rekonstruktioner av samhälls-förhållandena i Danmark mot slutet av vikingatiden bestämma den ungefärliga tidpunkten för "den medeltida urbaniseringen i Danmark". Anders Andréén sätter sålunda denna i samband med tillkomsten av s.k. 'kungalev' (uppsamlingsplatser för den kungliga uppboriden), vilka "sannolikt kan dateras till tiden omkring år 1000" ("Städer och kunga makt", i: *Scandia. Tidskrift för historisk forskning*. Bd 49 (1983)55). — Lars-Arne Norborg sammanställer en del av det anförda med annat under rubriken "Lunds ålder och uppkomst" och söker tidfästa dessa företeelser med hänsyn till den tidpunkt då Lund motsvarade "begreppet stad" (*Kulturen 1990. Lund 1000 års krönikan. En årsbok till medlemmarna av Kulturhistoriska föreningen för södra Sverige* (1990)33). Den av Norborg genomförda analysen aktualiserar senare tidfästningar än övriga författares.

2. *Sydsvenska Dagbladet Snällposten* den 17/2 1990: "Nu kan jubileet firas med gott samvete. Ekpinnen är tusenårig", 22/2 1990: "Lundapinnen har högtidligen invigts", 1/3 1990: "Han fann Lunds ålder i en gammal träpinne".
3. S. Kroon, "Knut den heliges försvunna gåvobrev av 21 maj 1085. Ett antedaterat 1100-talsdokument", i: *Scandia. Tidskrift för historisk forskning*. Bd 55. Årg. 1989 (1990) 203—243.
4. A. Nygren, *Det självklaras roll i historien. — Kungl. Humanistiska Vetenskapssamfundet i Lund. Årsberättelse 1943—1944. Bulletin de la Société royale des Lettres de Lund 1943—1944*. Lund 1944.
5. C. Breengaard har i doktorsavhandlingen *Muren om Israels hus. Regnum og sacerdotium i Danmark 1050—1170* (1982) betonat denna samverkan. Breengaard bestrider därvid Lauritz Weibulls uppfattning att förhållandet kungamakt—kyrka i Danmark vid denna tid återspeglar motsättningarna 'imperium' contra 'sacerdotium' längre söderut på kontinenten. Enligt Breengaard har samgåendet kungamakt—kyrka i Danmark annan samhällsbakgrund, nämligen det vikingatida danska ättensamhället, vars omdaning utgjorde ett gemensamt intresse för kungamakt och kyrka. Breengaard återkommer till ämnet i uppsatsen "Regnum og sacerdotium i Knud den Helliges gåvobrev", i: *Gåvobrevet 1085. Föredrag och diskussioner vid Symposium kring Knud den heliges gåvobrev 1085 och den tidiga medeltidens nordiska samhälle* (1988)90—103.
6. Bland de äldsta författningarna märks beslutet på synoden i Tarragona år 516, vilket

- återges i samlingen *Decretum Gratiani av Corpus iuris canonici (CIC)* under c. 10 C. X. qu.1.
7. Beträffande detta begrepp, se: T. Malmberg, *Human Territoriality. Survey of behavioural territories in man with preliminary analysis and discussion of meaning* (1980)90. — Humanekologiska aspekter på kyrkliga territorier anlägger R.D. Sack, *Human territoriality. Its theory and history. 4. The Church* (1986)92 ff., i: *Cambridge Studies in Historical Geography*. 7.
 8. Uppfattningen om vegetationsåret som styrmedel för förläggningen av visitationerna i nordiska länder framlades vederligen första gången av S. Kroon i rec. av C.G. Andrén, *Konfirmationen i Sverige under medeltid och reformationstid*, i: *Kyrkohistorisk årsskrift* 57 (1958)196 f. Till denna uppfattning ansluter i senare litteratur bl.a. G. Inger, *Das kirchliche Visitationsinstitut im mittelalterlichen Schweden*, i: *Bibliotheca theologiae practica*. 11(1961) 412.
 9. Magistri Adam Bremensis Gesta Hammaburgensis ecclesiae Pontificum, i: *Ausgewählte Quellen zur Deutschen Geschichte des Mittelalters. Freiherr vom Stein — Gedächtnisausgabe*. Herausgegeben von Rudolf Buchner. Bd XI. 1961. *Quellen des 9. und 11. Jahrhunderts zur Geschichte der Hamburgischen Kirche und des Reiches*. [1] Rimbert Leben Ansgars [2] Adam von Bremen Bischofsgeschichte der Hamburger Kirche [3] Wipo, Taten Kaiser Konrads II. Neu übertragen von Werner Trillmilch [4] Hermann von Reichenau Chronik unter Benützung der Übersetzung von K. Nobbe neu bearbeitet von Rudolf Buchner. — Texten [2] "Magistri Adam Bremensis Gesta Hammaburgensis ecclesiae Pontificum" föreligger i översättning till svenska med kommentarer under titeln *Adam av Bremen. Historien om Hamburgstiftet och dess biskopar*. Översatt av Emanuel Svenberg. Kommenterad av C.F. Hallencreutz, Kurt Johannesson, Tore Nyberg, Anders Piltz (1984).
 10. *Ausgewählte Quellen* (1961)139.
 11. *Ausgewählte Quellen* (1961)237.
 12. *Ausgewählte Quellen* (1961)429.
 13. R. Blomqvist, *Lunds historia. 1. Medeltiden* (1951)15. — Kartan bygger på en ingående analys i R. Blomqvist, "Tusentalets Lund" (1941)21—26, i: *Skrifter utgivna av föreningen Det gamla Lund XXI—XXII*. 1939—40. — Förf. har, enligt vad han själv anför, därmed "velat göra ett försök att motivera den av många använda satsen, att Lund uppstått vid ett vägskal. Av det sagda torde framgå, icke att det är bevisat, men väl att det är högst sannolikt att flera viktiga allfarvägar redan före stadens tillkomst gingo fram över Lundatrakten. Däremot finnes ingen anledning att antaga, att dessa vägar möttes i en och samma vägknut."
 14. *Ausgewählte Quellen* (1961)446: [Lundo]na civitas prima Sconiae [tam] longe... [s]ita est ut a Dal[bo]jia.
 15. C. G. Andrén, *Konfirmationen i Sverige under medeltid och reformationstid* (1957)126 f., i: *Bibliotheca theologiae practicae*. I.
 16. C. G. Andrén (1957)134 f., 143 f.
 17. R. Blomqvist (1951). *Supplementhäfte* (1978)3.
 18. Anders Andrén, Lund, i: *Medeltidsstaden* 26 (1980)87. (*Rapport. Riksantikvarieämbetet och Statens historiska museer*. A.W. Mårtensson, Margareta Björnstad, H. Andersson).
 19. En utmärkt översikt över forskningen föreligger i Kr. Erslev, *Oversigt over Middelalderens Historie*. II. *Middelalderens storhedstid*. 4. Udg. af H. Koht (1934)49 ff., kap. "Byerne og Borgerstanden". — Att Lund uppkommit som en anhalt inom ett område där flera kommunikationsleder korsat varandra betyder dock varken att dessa mötts i en och samma vägknut än mindre att en sådan genererat Lund. — Jfr R. Blomqvists i not 13 härovan redovisade synpunkter.
 20. Artikeln "Bischofsstadt" i: *Lexikon des Mittelalters*. Zweite Lieferung (1981) 239f. — Litteraturförteckningen i ämnet hänvisar bl.a. till den svenske arkeologen H. Andersson, *Urbanisierte Ortschaften und lat. Terminologie* (1971).

21. Det av den svenske ärkebiskopen vid provinsialkonciliet i Södertälje år 1279 på konciliet vägnar utfärdade statutet fastställde: "Ceterum si aliquis suffraganeorum nostrorum procuracionem quam pro se et familia sua iniunxerit faciendam maliciose, ultra tempus *ab ipso prefixum* (kurs. här) recipere distulerit, ulterius procuracionem illius anni non habebit" (Avskrift av det förlorade statutet i Cod A 8 (Registrum ecclesiae Upsalensis) fol. 137v i Svenska Riksarkivet). Bestämmelsen anförs under rubriken "Uisitatio episcoporum fiat tempore ab ipsis statuto" (Biskoparna må visitera på tid som de bestämt) i innehållsförteckningen till det kompendium av bestämmelser från svenska provinsialstatuter som i avskrift föreligger i cod. J 73 1v—17r, Linköpings stifts- och landsbibliotek. — Det skall antecknas att statutet i vissa delar återgår på den äldsta västerländska kyrkorätten, senare kodifierad i CIC. — Kompendiet är under arbete för utgivning av förf. till föreliggande undersökning. Den i vissa partier utomordentligt svårlästa texten som ställvis även är närmast utplånad står efter år av arbete inom- och utomlands inför sin slutredigering.
22. Etymologier och andra förklaringar se: *Shorter English Dictionary*.
23. Art. "Gengärd" i *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid*. Bd. 5(1960). — Bestämmelser om gengärd åt *visiterande biskopar* anförs i det i not 21 omnämnda statutkompendiet under 1.v, 2:i, 3:iiii och 4:ii.
24. Königsitinerare in Deutschland und Frankreich. Heinrich IV. (1056—1106) und Philipp I. (1060—1108), i: *Grosser historischer Weltatlas. Zweiter Teil. Mittelalter*. Herausgegeben vom Bayerischen Schulbuch-Verlag. Red. Josef Engel (1978)20 samt Reichs- und Hausgut der Salier in Deutschland, i: *Grosser historischer Weltatlas* (1978)22. — Vetenskaplig litteratur gör skillnad mellan tidens "echter Herrschaftsausübung" och andra former av regerande. I *Grosser Historischer Weltatlas. Zweiter Teil. Mittelalter*. Erläuterungen herausgegeben von Ernst Walter Zeeden (1983)103 kommenterar Carl Richard Brühl den nyssnämnda kartan (1978)20 så här: "Während sich die politische Aktivität des deutschen Königs von Lüneburg im Norden bis südlich Rom und von Ungarn im Osten bis nach Cambrai im Westen erstreckte, blieb der Wirkungskreis des französischen Königs im wesentlichen auf die Krondomäne beschränkt. Süd- und Westfrankreich wurden praktisch überhaupt nicht aufgesucht. Die vereinzelt Besuche in Angers oder Poitiers, in Charroux oder Mozac waren entweder religiöse Erbauungsbesuche oder politische Besuche bei befreundeten Fürsten, aber kein Zeugnis echter Herrschaftsausübung (kurs. här)... Von einer Hauptstadt des deutschen Königs kann indessen in Deutschland nicht gesprochen werden".
25. Art. Bischofsstadt i *Lexikon für Theologie und Kirche*. 2 (1958)509: "Die bish. Pfalz nahm zuweilen Residenzen weltl. Herrscher auf, stand auch u. U. neben derselben (Regensburg), was gegenseitige Einschränkungen u. Konflikte bedingte."
26. F. Steinbach, *Geschichtliches*. (Zeit der Karolinger, i: *Werdendes Abendland an Rhein und Ruhr* (1956)140 ff). — Se även i not 24 förtecknad karta och litteratur.
27. En textkritisk edition av det försvunna, enligt den i not 3 anförda undersökningen till 21 maj 1085 antedaterade gåvobrevet föreligger i *Diplomatarium Danicum* (DD), I. Række. 2. Bind 1053—1169 udg. af Lauritz Weibull under medvirken af Niels Skyum-Nielsen (1963)43ff, nr 21. Editionen fastslår med emfas brevet samtidighet med gåvotillfället. Se härom även Weibull not 56 nedan. — Jfr de mot Weibull stridande uppfattningar som redovisas dels i not 3 ovan, dels i huvudtexten till nämnda not, dels i huvudtexten s. 49 ff.
28. Innebörden av *reddarios equos* var föremål för ingående debatt vid det av Lunds Universitet i anledning av Knut den Heliges gåva till St Laurentius 1085 och det brev som redogör för denna anordnade internordiska symposiet i Lund den 22—23 maj 1985. Se: *Gåvobrevet* (1988)42 f, 114 f, 117. Till de med begreppet "echter Herrschaftsausübung" (not 24 i apparaten ovan) förenade sammanhang, med paralleller i Skåne och Lund, relaterades *reddarios equos* dock inte vid detta tillfälle.
29. Angående det regala reseinstitutet i Danmark, se: T. Riis, "Det middelalderlige danske Rejsekongedøme indtil 1332", i: *Middelalder, Metode og medier. Festskrift til Niels*

- Skyum-Nielsen* (1981)115—136).
30. S. Beissel, *Die Verehrung der Heiligen und ihrer Reliquien in Deutschland bis zum Beginne des 13. Jahrhunderts* (1890)86, i: *Ergänzungshefte zu den "Stimmen aus Maria-Laach"*. 47. — *Om patrociniere se særskilt G. Zimmermann, Patroziniervahl und Frömmigkeitswandel im Mittelalter*, I—II., i: *Würzburger Diözesan-Geschichtsblätter* 20—21 (1958—1959), och även E. Cinthio, "Heiligenpatrone und Kirchenbauten während des frühen Mittelalters", i: *Acta Visbyensia III. Kirche und Gesellschaft im Ostseeraum und im Norden vor der Mitte des 13. Jahrhunderts* (1969)161—169.
 31. Zimmermann (1958—59)114 ff.
 32. *Svenskt diplomatarium*. IV (1853)526 ff. nr 3257.
 33. N. Skyum-Nielsen, "Den ældste pavebulle til Danmark", i: *Runer og rids. Festschrift til Lis Jacobsen* (1952)167—173.
 34. C. Breengaard, "Regnum og sacerdotium i Knud den helliges gavebrev", i: *Gåvobrevet* (1988)90 ff. særskilt s. 96. — Till grund för framställningen ligger samme författares gradualavhandling *Muren om Israels hus. Regnum og sacerdotium i Danmark 1050—1170* (1982), där tesen om de här nämnda grupperingarna i samhället betonas under ständiga hänvisningar till N. Skyum-Nielsen, *Kvinde og Slave. Danmarkshistorie uden retouche*. 3. 1085—1250. (1971).
 35. Erik Lönnroth sammanfattar förändringen i uppsatsen "Genesis of the Scandinavian Kingdoms" på följande sätt: "After the middle of the 11th century ... The Sea Kings had to disappear or to transform themselves into landed national Kings in one way or another". (*Scandinavians. Selected historical essays by Erik Lönnroth* (1977)16). — Se även Thomas Lindkvist, "Knut den heliges gåvobrev och framväxten av den feodala statsmakten", i: *Gåvobrevet 1085. Föredrag och diskussioner vid Symposium kring Knut den heliges gåvobrev 1085 och den tidiga medeltidens nordiska samhälle* (1988)72.
 36. A. Andrén (1983)55. — Kungamaktens aktiva roll vid tillkomsten av de tidigmedeltida stadsbildningarna i Danmark har betonats av Cinthio i uppsatsen "Variationsmuster in dem frühmittelalterlichen Städtewesen Schones", i: *Frühe Städte im westlichem Ostseeraum, Kiel Papers* 72. (1972). Cinthio ser tiohundra- och 1100-talsstäderna främst som kungliga förvaltningsorter.
 37. *Gåvobrevet* (1988) 13 återger hela textstället i facsimile. — Se även Kroon (1990)237.
 38. Henriks person, position och funktion i Sven Estridsens imperium har tidigare varit helt misskända inom forskningen. Sven Estridsens åtgärder i sammanhanget har insett med den tidigare förmodade motsättningen mellan engelsk och tysk mission att göra, utan utgör ett led i en maktmedveten dansk konungs strävan att organisera om den politiska och ekonomiska strukturen i sitt imperium med hänsyn till den förändrade utrikespolitiska situationen i väster. Adams illvilja hade den speciella orsaken att Henrik inte var Hamburg/Bemens man, utan hade hämtats från en helt annan kyrkoprovinns inom den västerländska kristenheten.
 39. *Ausgewählte Quellen* (1961) 444.
 40. Föredrag och diskussioner vid symposiet är publicerade i *Gåvobrevet* (1988).
 41. Cinthios innehållsförteckning (1957)3, och det s. 47 f i vår framställning återgivna citatet ur Cinthio (1957)14 f.
 42. Nedan s. 48, 49, not 47, not 62 inledningen.
 43. *DD* (1963)43 ff, nr 21.
 44. *Necrologium Lundense. Lunds domkyrkas Nekrologium*. Utg. L. Weibull, *Monumenta Scaniae historica* (1923)V.
 45. Cinthio (1957)13.
 46. Cinthio (1957)14 f.
 47. Bland forskare i äldre generationer bör först och främst Henrik Reuter Dahl ihågkommas. I *Swenska kyrkans historia Första bandet* (1838)383 yttrar Reuter Dahl: "Att biskopsstol war upprättad i Lund af Swen Estrithson är ofwan berättadt; hwad kyrka beträffar åtnöjde man sig wäl till en början med den ringare byggnad, som i äldre ti-

der war uppförd, men man war också betänkt på en bättre. När arbetet börjades, kan man icke säga. Men under Knut den heliges tid war det i den mån fulländadt, att åtminstone en del deraf kunde inwigas. Saxo är härom tydlig (L. XI. s. 215)". — C.G. Brunius, *Nordens äldsta metropolitankyrka eller historisk och arkitektonisk beskrifning om Lunds domkyrka* (1854)15 f, förutsätter en färdig föregångare till den "metropolitankyrka" han beskriver. — Otto Rydbeck talar om oavslutade byggnadsarbeten vid den av Reuter Dahl omnämnda "ringare byggnaden" då arbetena på "en bättre" påbörjades (O. Rydbeck, *Lunds domkyrkas byggnadshistoria* (1923)29 f., kapitlet "Konung Knuts kyrka", där förhållandet mellan en äldre kyrka och en yngre kyrka ingående behandlas med arkeologisk dokumentation som underlag. "Konung Knuts kyrka" åsyftar den äldre kyrkan: "en äldre anläggning, d v s konung Knuts kyrka". Kapitlet "Ärkebiskop Askers kyrka" handlar om den yngre kyrkan. "Då biskopen i Lund år 1103 eller måhända något tidigare av påven upphöjdes till ärkebiskop, har man förmodligen ansett konung Knuts kyrka vara alltför oansenlig, särskilt i betraktande av att den aldrig blivit helt fullbordad" (kurs. här) (1923)45 ff. — Denna Rydbecks uppfattning om den äldre kyrkan tilläggs numera ej sällan den yngre kyrkan (den nuvarande domkyrkan) i de återkommande sammanhang då denna restaureras eller byggs om. Dagspress och turistbroschyrer bär vittnesbörd härom.

48. A. Køcher, "Kongebrevet fra 1085", i: *Historisk Tidsskrift* 37. Niende Række. Andet Bind. (1921—1923)129—170.
49. Køcher (1923)136.
50. Køcher (1923)151, 156, 157.
51. Køcher (1923)159, 161.
52. Køcher (1923)151 (nederst), 152 f.
53. Køcher (1923)159, 167.
54. L. Weibull, "Knut den heliges gåvobrev till Lunds domkyrka 1085", i: *Historisk Tidsskrift*. Niende Række. Tredie Bind (1925)104—147.
55. Weibull (1925)126.
56. Weibull (1925)110 och *DD*(1963)48 nr 21: "...det nuværende diplom kan ikke være fra 1145 eller senere, allerede fordi den ældste, endnu bevarede diplomafskrift er foretaget noget før 1123. Muligheden for påvirkninger fra de danske ærkebispobreve fra 1130'erne og 1140'erne ligesom fra kölenske breve fra samme tid er dermed ude af verden".
57. Cinthio (1957)34.
58. Cinthio (1957)14.
59. Se not 3.
60. De följande med romerska talsymboler betecknade avsnitten har direkta motsvarigheter i framställningen. Kroon (1990). Utförligare bevisföring och framför allt utförliga källhänvisningar till avsnitten återfinnes under I. Omdateringen av gåvobrevsavschriften 'a.', II. Gåvobrevet ett antedaterat 1100-talsdokument, III. Tillverkningsåret, IV. Initiativet, V. Samtidskritik och samtidsaccept.
61. 'Liber daticus vetustior' (den äldre gåvoboken) är Lunds domkyrkas 'martyrologium', d.v.s. efter dödsdagar året igenom sammanställda texter om martyrer, sannolikt från år 1145. Boken användes i anslutning till dagens första korbön, 'prim'. Efter läsningen om 'dagens martyr' vid denna liturgiska akt, nämnde man i den bön som följde på läsningen även andra, samma dag avlidna personer, bland dem sådana som genom gåvor till stiftelsen St Laurentius tillkännagivit att de önskade bli ihågkomna på sin himmelska födelsedag. — 'Memoriale fratrum' från c. 1123—c. 1145 ingår som del i 'Necrologium lundense', kapitelboken (liber capitularius) för det dåtida klosterliga samfund som svarade för gudstjänstlivet vid stiftelsen St Laurentius och för förvaltningen av denna. — P. Ekström, *Lunds domkyrkas äldsta liturgiska böcker* (1985) 16f, 30f, 40f.
62. Den meromnämnda uppsatsen "Knut den heliges försvunna gåvobrev av 21 maj 1085. Ett antedaterat 1100-talsdokument" (tr. i *Scandia* februari 1990) klipper av den av

forskningen sedan länge understrukna nära förbindelsen mellan Knut den helige och arkeologernas "den *gamla* kyrkan", "Knut den heliges kyrka". Föreliggande undersökning, "Hästkarlar, biskopar, konungar, Laurentiuskyrkor" (antagen för publicering i augusti 1990), understryker separationen och riktar sig dessutom lika mycket mot epitet som "byggmästare" o.dyl., vilka här och var tillagts konung Knut. Samtidigt avslöjar *båda* undersökningarna ett okänt, nytt samband mellan Knut och "den *nya* kyrkan" vid Laurentiusstiftelsen, nämligen som dess 'fundator' i betydelsen donator men däremot inte byggmästare.

I uppsatsen "Lunds domkyrkas förhistoria, S:t Laurentiuspatrociniets och Knut den Heliges kyrka än en gång", i: *Ale* nr 2 (1990)1—11 (tr. hösten 1990), upplöser även E. Cinthio den av honom i doktorsavhandlingen (1957) hävdade förbindelsen mellan Knut och "den gamla kyrkan", "Knut den heliges kyrka". Knut förbinds i stället (1990) med en byggmästareroll vid "den nya kyrkan", kallad "ärkebiskopskyrkan". Byggmästarerollen markeras i vändningar som: "Knut den heliges påbörjade ... utförda bygge" (*Ale*, s.8), "vilken kyrka Knut kan ha byggt" (s. 10), "vad vi kan kalla ärkebiskopskyrkans gestaltning och genomförande" (s.10). Det är dock (1990) inte fråga om en huvudroll av bygghus, som i avhandlingen (1957), utan om en biroll. Cinthio summerar: "Min tidigare uppfattning [d.v.s. 1957 = Knut byggmästare av *hela* den gamla kyrkan, Knut den heliges kyrka] om vad vi kan kalla ärkebiskopskyrkans gestaltning och genomförande [d.v.s. 1990 = Knut byggmästare av *en del* av den nya kyrkan] påverkas icke principiellt av den här framförda förändrade uppfattningen om vem som skulle ligga bakom respektive byggnadsetapper" (s.10).

Lika undanflyktande som formuleringarna är deras underlag. Knuts insats knyts sålunda till en snart efter uppförandet (1080—1086) raserad byggnadsetapp, som när det kommer till stycket reduceras till skulpturimpulser. Cinthio uttrycker saken så här: "En skillnad kommer emellertid att kunna bli följden, nämligen tidfästningen av när de skilda skulpturgrupperna framträder i Lund. Kort sagt bör vissa av de först framträdande lombardiska skulpturimpulserna kunna placeras ett eller ett par årtionden tidigare" (s.10). Som skriftligt bevis anförs en notis, vilken i Cinthios avhandling (1957) anses falla vid sidan om "notiserna som tillskrivits det verkliga bevisvärdet", "de autentiska notiserna" (se ovan s. 47 f), nämligen *Kanute regis et martiris qui primus fundavit hanc ecclesiam*. Nu däremot (1990) tilläggs utan någon som helst förklaring samma notis icke blott autenticitet och verkligt bevisvärde utan även ett helt nytt innehåll i det att den beskriver — inte den gamla kyrkan som fallet var 1957 — utan den nya kyrkan som "en kyrkobyggnad, som visserligen är i färd med att erhålla en delvis ny resning och framför allt en skulptural utsmyckning men som till sin huvudsakliga utsträckning och grundläggning bygger på de murar, som Knut först lät uppföra" (s. 10).

Ser man Cinthios uppsats mot bakgrund av här anförda, källor, befinnas dessa *inte* bestyrka att Knut den helige kreerat en byggmästareroll och styrker därmed *inte heller* en så tidig terminus ante quem som Knuts dödsår 1086 för "Den nya biskopskyrkan" — KNUT DEN HELIGES KYRKA, ÄRKEBISKOPSKYRKAN, DEN NUVARANDE DOMKYRKAN, d.v.s. den nya attribueringen av kyrkan i föreliggande uppsats "Hästkarlar etc.". Ty Cinthios arkeologiska källor uppvisar endast om denna kyrkas byggnadsetapper men inte om dess byggmästare. De samtida skriftliga källorna ger för sin del ingen kunskap om byggnadsetapperna, men nämner däremot samma kyrkas 'fundatores' vid namn. Och eftersom fundator (*fundavit*) inte är en synonym till byggmästare, saknas stöd för att Knut skulle ha uppfört första etappen av av Lunds nuvarande domkyrka. Adjektivet "primus" ställer däremot in Knut som den förste i raden av denna kyrkas 'fundatores', följd av bl.a. biskop Asker (1089—1137), ärkebiskop från 1103 och ärkebiskop Eskil (1138—1177). Kyrkans prebendelista i Lundaneckrologiet från 1100-talet (*Necrologium Lundense* (1923)6—10) antecknar till yttermera visso alla tre som kyrkans 'fundatores' (Knut s. 6, Asker s. 8, Eskil s. 9), men ingen av dem som byggmästare.

63. *Ausgewählte Quellen* (1961)396.
64. Om diocesansynoden på såväl kontinenten som i de nordiska länderna, se: Kroon (1948)30, 26, 51, passim.
65. Strömberg, B., "Rec. av Kroon" (1948), i: *Svensk teologisk kvartalskrift*. 24(1948) 195f. — Schwarz Lausten, M., *Biskop Peder Palladius og kirken 1537—1560* (1987)125.
66. Jfr de s.k. 'pontifikalena' med texter till det slags kyrkliga handlingar som var förbehållna en biskop. Belägg på det sagda återfinnes under rubriker som 'Ordo synodalis' i rader av pontifikalen.
67. *DD* (1963)124, nr 63.
68. Weibull (1923)69.
69. *Ausgewählte Quellen* (1961)442. — E. Cinthios rekonstruktion av en enskeppig kyrka, av denne (1957) kallad "Knut den heliges kyrka", (se ovan s. 47) och O. Rydbeck, *Knut den heliges Laurentiuskyrka* (1942), beskriven som ett helt annat, treskeppigt byggnadsverk (*Meddelanden från Lunds universitets historiska museum*. 1942) — båda baserade på åren 1941—1942, inom den nuvarande domkyrkans begränsning återfunna byggnadsrester — kan tänkas utgöra arkeologiska bekräftelser på de tre, i här föreliggande undersökning (ovan s. 45, 54, 53 f) dokumenterade kyrkorna. Det är här fråga om 1. patrocinielkyrkan (före 1052), 2. Sven Estridsens kyrka (landmodeskyrkan omkr. 1060), och 3. Knut den heliges kyrka, (den nuvarande domkyrkan, påbörjad inemot år 1100). — R. Holmbergs uppfattning att ett 'kungsgårdskapell' tillkommit under den första hälften av tiohundratalet (*Den skånska Öresundskustens medeltid* (1977)50), överensstämmer med den ovan (s. 44 f) anförda tidfästningen av patrocinielkyrkan. — Jfr. A. Andrén (1980)70) som bedömer Cinthios och Rydbecks rekonstruktioner så här: "Uppgifterna [i kopior av fältritningar 1941—42] tyder på att varken Rydbecks eller Cinthios förslag är korrekta, men att Rydbecks *tanke* (kurs. här) om en stor treskeppig kyrka är riktig. En ny preliminär rekonstruktion, som bygger på det nya materialet, har markerats schematiskt på karta 24[23?], fast det ligger utanför ramen för denna rapport att redovisa de avgörande detaljerna. Kyrkan kommer att behandlas närmare i annat sammanhang."
70. *Ausgewählte Quellen* (1961)446.
71. Lönnroth, not 35 ovan.